

(модель), виробника тощо, умови й порядок їхнього використання (наприклад, при використанні ПЕОМ і програмного забезпечення зробити оцінку про те, що перед цим вони були протестовані спеціалістом на предмет відсутності в них шкідливих програмно-апаратних засобів – указати паспортні дані засобу тестування), а також докладно описати сліди й об'єкти, на яких знаходяться ці сліди, у статті щодо місць їхнього виявлення; умови й порядок їхнього вилучення й упакування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Колмаков В.П. Следственный осмотр / В.П. Колмаков . – М.: Юрид. лит., 1969. – 196 с.
2. Салтевський М.В. Криміналістика. Методика і тактика / М.В. Салтевський . – Харків: Консум, 2001— .—
Ч. 2. – 2001. – 527 с.
3. Васильев А.Н. Тактика отдельных следственных действий / А.Н. Васильев. – М.: Юридическая литература, 1981. – 112 с.
4. Старушкевич А. Організація огляду місця події. Аналіз криміналістично-значимої інформації при розслідуванні злочинів у сфері комп'ютерної інформації / А. Старушкевич // Вісник прокуратури. – 2003. – № 12. – С. 77–86.
5. Вехов В.Б. Особенности расследования преступлений, совершаемых с использованием средств электронно-вычислительной техники: [учеб.-метод, пособие] / В.Б. Вехов. – Волгоград: Перемена, 1998. – 72 с.
6. Селиванов Н.А. Проблемы борьбы с компьютерной преступностью / Н.А.Селиванов // Законность. – 1993. – №8. – С.36–40.
7. Кукарникова Т.Э. Проблема криминалистического исследования электронных документов / Т.Э. Кукарникова // Вести Тул. ГУ. Серия: «Современные проблемы законодательства России, юридических наук и правоохранительной деятельности». – Тула: Изд-во Тул. гос. ун-та, 2000. – Вып. 3. – С. 11–16.

УДК 340.66 : 343.98 (477)

ОРГАНІЗАЦІЙНІ І ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУДОВО-МЕДИЧНОГО ОСВІДУВАННЯ

Чаплинський К.О., к.ю.н., доцент

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Наукова стаття присвячена висвітленню актуальних проблем проведення освіддування. Автором проаналізовані наявні в юридичній літературі точки зору щодо організації і тактики проведення судово-медичного освіддування підозрюваних, обвинувачених, свідків і потерпілих.

Ключові слова: освіддування, тактичне забезпечення, тактика, тактичні прийоми.

Чаплинский К.А. ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ И ТАКТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СУДЕБНО-МЕДИЦИНСКОГО ОСВИДЕТЕЛЬСТВОВАНИЯ / Днепропетровский государственный университет внутренних дел Украины, Украина

Научная статья посвящена рассмотрению актуальных проблем проведения освидетельствования. Автором проанализированы имеющиеся в юридической литературе мнения, касающиеся организации и тактики проведения судебно-медицинского освидетельствования подозреваемых, обвиняемых, свидетелей и потерпевших.

Ключевые слова: освидетельствование, тактическое обеспечение, тактика, тактические приемы.

Chaplinskiy K.A. ORGANIZATIONAL AND TACTICAL ASPECTS OF JUDICIAL MEDICAL EXAMINATION / Dnepropetrovsk state university of internal affairs of Ukraine, Ukraine

This scientific article is devoted to consideration of actual problems of carrying out of an examination. The author have analysed the opinions available in the legal literature about organization and tactics of carrying out of judicial medical examination of suspects, defendants, witnesses and victims.

Key words: examination, tactical supply, tactis, tactical methods.

Особливе місце серед усіх слідчих дій, що спрямовані на збирання інформації з матеріальних джерел, займає освідування. При розслідуванні різноманітних видів злочинів освідування є досить поширеною слідчою дією, про що свідчать вивчення 1075 кримінальних справ. Значення освідування під час проведення досудового розслідування надзвичайно велике. Вказана слідча дія дозволяє слідчому безпосередньо сприймати об'єкти з метою виявлення слідів злочину та з'ясування обставин події, що мають значення для справи, скласти уявлення про механізм злочину і особу злочинця, висунути слідчі версії та правильно визначити напрямки розслідування. Від своєчасності та якості проведення освідування в багатьох випадках залежить успіх у розкритті та розслідуванні злочинів. Вивчення кримінальних справ і опитування співробітників слідчих підрозділів дозволяє дійти висновків, що слідчі недостатньо широко використовують можливості освідування – 7 %, а у 14 % – його проведення було необхідністю. Також цю слідчу дію слідчі вкрай рідко проводять самостійно, призначаючи судово-медичне освідування або судово-медичну експертизу. Однак, незважаючи на це, анкетування співробітників слідчих підрозділів свідчить, що 27 % – вказують на необхідність удосконалення тактики судово-медичного освідування, 87 % – на уточнення і законодавче закріплення окремих його положень.

Вагомий внесок у розробку наукових основ проведення освідування зробили відомі вчені-криміналісти та процесуалісти, зокрема, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.Є. Биховський, Г.І. Грамович, С.П. Єфімичев, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.С. Кузьмічов, Н.І. Кулагін, Є.Д. Лук'янчиков, Г.А. Матусовський, В.І. Попов, М.В. Салтевський, С.М. Стахівський, В.М. Тertiшник, Ю.Г. Торбін, Ю.Д. Федоров, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков, І.М. Якімов і інші. Значущість проведених наукових досліджень безсумнівна і досить велика, оскільки ця слідча дія достатньо широко застосовується в правоохоронній практиці і є досить розповсюдженим способом збирання фактичних даних. Однак детальнішого висвітлення потребують питання тактичного забезпечення судово-медичного освідування з урахуванням сучасних умов сьогодення.

Отже, метою цієї статті є висвітлення проблемних питань організації і тактики проведення судово-медичного освідування.

Судово-медичне освідування є самостійною пізнавально-засвідчувальною процесуальною дією. Вона спрямована на збирання доказів, у зв'язку з чим є слідчою дією. Судово-медичне освідування проводиться судово-медичним експертом або лікарем, коли необхідні спеціальні знання в галузі медицини.

Можна погодитися з думкою В.М. Тertiшника, який зазначає, що такий вид освідування надає слідчому можливість вибору однієї з найбільш оптимальних форм обстеження тіла людини залежно від слідчої ситуації. Судово-медичне освідування може включати в себе як дії, властиві саме освідуванню (виявлення та фіксація слідів злочину та особливих прикмет на тілі), інколи ними й обмежуючись, так і (за необхідності) дослідницькі операції. Під час його проведення можуть широко застосовуватися такі методи дослідження, як мікроскопія, рентгеноскопія, рентгенографія, люмінесцентний аналіз, фотографування в інфрачервоних променях, контактнo-дифузійний метод тощо. Можливість їх застосування в рамках судово-медичного освідування не заборонена законом, а необхідність обумовлюється об'єктивними факторами, що лежать в площині особливостей самого об'єкта дослідження (загоєнням ран, змиттям, згладжуванням слідів, інколи невіддільністю їх від тіла людини тощо). Часто такі дослідження можуть мати невідкладний характер. У цьому зв'язку судово-медичне освідування, поєднуючи різні пізнавально-пошукові, дослідницькі та засвідчувальні операції, є найбільш раціональною та ефективною формою дослідження тіла живої людини [1, 223; 2, 279].

Найчастіше судово-медичне освідування проводиться з метою виявлення та засвідчення наявності на тілі людини слідів злочину, наприклад, плям крові, подряпин, хірургічних операцій, слідів укусу, або визначення певного стану особи, зокрема, алкогольного чи наркотичного сп'яніння.

Для проведення судово-медичного освідування слідчий передає письмове доручення судово-медичному експерту або лікарю. Вказані фахівці самостійно з використанням своїх спеціальних знань, методів і засобів провадять освідування, виявляють і досліджують всі сліди й обставини,

що мають значення для справи, та складають за наслідками проведеної слідчої дії відповідний акт судово-медичного освідчення або довідку.

У науковій літературі триває дискусія щодо віднесення судово-медичного освідчення до слідчих дій, його сутності та завдань. Так, на думку С.А. Шейфера, таке освідчення не може бути самостійною слідчою дією і проводиться поза рамками судової експертизи. Основним аргументом автора є те, що обстеження живих осіб шляхом медичного спостереження зазвичай пов'язане із вирішенням складних завдань, які вимагають глибоких професійних знань [3, 24-25].

В.Г. Дрозд підтримує таку точку зору, зазначаючи, що, наприклад, визначення стану людини дещо виходить за межі освідчення, оскільки потребує проведення відповідних ґрунтовних досліджень [4, 10].

Інші науковці судово-медичне освідчення відносять до одного з видів судово-медичної експертизи [5, 170; 6, 300; 7, 182; 8, 596-597; 9, 75].

Ю.Г. Торбін вказує, що судово-медичне освідчення знаходиться поза рамками кримінально-процесуального законодавства [10, 4].

Дійсно, під час досудового розслідування виникають складні завдання медичного характеру, які не можуть бути вирішені внаслідок проведення освідчення, оскільки останнє є різновидом огляду, об'єктом якого виступає тіло людини. Для вирішення таких завдань треба призначити судово-медичну експертизу.

Однак, на думку А.Я. Дубинського, можуть виникати завдання і меншої складності, зокрема, визначення стану сп'яніння, виявлення зовнішніх змін організму людини та ін., які можуть бути успішно вирішені без експертного дослідження [11, 9].

Можливо, такими міркуваннями керувався законодавець Росії, зазначає Є.Д. Лук'янчиков, коли формулював норму про освідчення в новому КПК. Завдання даної слідчої дії, у порівнянні з минулим, значно розширені. Освідчення проводиться для виявлення на тілі людини особливих прикмет, слідів злочину, тілесних ушкоджень, виявлення стану сп'яніння та інших властивостей і ознак, які мають значення для справи, якщо для цього не потрібне проведення експертизи. Здавалося б, що розширення завдань, які можуть вирішуватися освідченням, буде позитивно сприйнято практиками та науковцями, але воно викликало заперечення, які не можна визнати безпідставними [12, 124].

Так, низка вчених зазначають, що освідчення може бути проведено для виявлення та засвідчення стану сп'яніння, відхилень у психічному стані тієї чи іншої особи та інших якостей і ознак, що мають значення для кримінальної справи [13, 347; 14, 80-82; 15, 134-136; 16, 39].

Підтримуємо думку С.А. Шейфера, який вказує, що слідчий простим спостереженням не може виявити в особи стану сп'яніння, оскільки звичайні ознаки такого стану: запах алкоголю, невпевнена хода, плутана мова, червоний колір обличчя та ін. – багатозначні й можуть бути притаманні іншим станам людини: хворобі, що супроводжується прийомом ліків, втомленості, страху тощо. Тому в подібній ситуації слідчий повинен направити особу до відповідної медичної установи, де із застосуванням прийомів судово-медичного дослідження спеціаліст зробить висновок з цього питання [17, 92]. Але Є.Д. Лук'янчиков вказує, чим тоді подібна діяльність буде відрізнятися від експертизи? [12, 125].

Поділяючи дану думку, зазначимо, що визначення стану організму людини, зокрема сп'яніння, потребує використання спеціальних знань і має вирішуватися проведенням судово-медичної експертизи, а не освідченням (слідчим або судово-медичним). Адже освідчення, як слідча дія, не передбачає і не може передбачати будь-які дослідження над людиною. Не випадково норма про освідчення розміщена в тій самій главі КПК України, де й огляд. За пізнавальними прийомам і сутністю огляд і освідчення мають багато спільного і розрізняються лише об'єктом пізнавальної діяльності. Для освідчення – це тіло живої людини. Звичайно, простим оглядом тіла людини можливо виявити лише зовнішні ознаки, а не внутрішні властивості, що потребує спеціального дослідження. Оскільки ні слідчий, ні судовий медик таких досліджень не проводять, а лише документують зовнішні ознаки на тілі людини, виявлення так званих ознак сп'яніння або вживання наркотичних речовин може викликати потребу в призначенні

експертизи. Саме тому, на думку Є.Д. Лук'янчикова, науковцями Росії [18, 13-14] вносяться пропозиції про вилучення з відповідної статті КПК Росії положення про те, що освідування призначається для виявлення стану сп'яніння [12, 125].

Зважаючи на це, дослідження норм нового КПК Росії та практики їх реалізації є корисним і доцільним у процесі реформування кримінально-процесуального законодавства України, може сприяти оптимальній побудові його структури та окремих правових норм.

При проведенні судово-медичного освідування поняті не залучаються. Хоча в науковій літературі існують думки щодо необхідності залучення потятих до слідчої дії [19, 314].

При провадженні судово-медичного освідування мають бути вжиті заходи щодо охорони недоторканності особистого життя людини. На думку В.М. Тертишника і А.П. Шеремета, фіксування виявлених фактичних даних при освідуванні шляхом фотографування [20, 261], відеозапису чи інших технічних засобів допускається лише за згоди особи [2, 280]. Зображення, демонстрація яких може розглядатись як образлива для освідуваної особи, зберігаються в опечатаному вигляді і можуть надаватись лише суду під час судового розгляду.

У науковій літературі досить широкий загальний вказує на ефективність використання фотозйомки і відеозапису під час проведення освідування. Однак В. Маринів зазначає, що нерозуміння змісту і значення таких засобів може призвести до негативних моральних наслідків – моральних страждань, сприйняття цих дій як таких, що принижують людську гідність. Моральний обов'язок слідчого – пояснити особі, яка освідується, істинну мету використання науково-технічних засобів, переконати її в тому, що не буде спричинена шкода її честі, гідності і здоров'ю.

Автор підтримує думку В.М. Тертишника, зазначає, що застосування фотозйомки для фіксації особливих прикмет і слідів, що знаходяться на відкритих частинах тіла та з часом можуть зникнути (сліди побоїв, синці), можливе тільки за прямою згодою особи, що освідується. Недопустимо використання фотозйомки для фіксації прикмет чи тілесних ушкоджень, що знаходяться на частинах тіла, які звичайно прикриваються одягом [21, 76].

Таку думку підтримують і 68 % співробітників слідчих підрозділів.

Так, такими, що принижують честь і гідність особи, були визнані дії слідчого, який долучив до протоколу освідування фотографію оголеної потерпілої. Суд звернув увагу прокурорів на аморальність таких дій, вказавши в окремій ухвалі на порушення слідчим норм моралі при проведенні розслідування [21, 76]. Зважаючи на це, для фіксації даних, отриманих у ході освідування, пов'язаного з оголенням людини, достатньо їх опису в протоколі.

Акт судово-медичного освідування, фіксуючи обставини їх знайдення та вилучення, містить комплекс доказів, що підтверджують належність до справи, допустимість та достовірність слідів, що вилучаються. Закріплюючи фактичні дані, отримані під час обстеження тіла людини та дослідження слідів, акт судово-медичного освідування є носієм доказової інформації

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що судово-медичне освідування є досить важливою, неповторною та невідкладною слідчою дією. Неякісна підготовка до його проведення, будь-яке зволікання тягне за собою втрату важливих доказів. Під час освідування судово-медичному фахівцю чи лікарю необхідно оцінювати, осмислювати всі знайдені ознаки і з урахуванням цього визначати хід подальшого обстеження.

Загалом, суб'єкти освідування повинні широко застосувати весь арсенал загальних та спеціальних методів криміналістики, особливо техніко-криміналістичних засобів й методів роботи зі слідами та іншими речовими об'єктами, що дозволить ефективно та якісно проводити дану слідчу дію.

ЛІТЕРАТУРА

1. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі: [монографія] / В.М.Тертишник – Дніпропетровськ: Юридична академія МВС України, Арт-Прес, 2002. – 432 с.
2. Тертишник В.М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09 / Тертишник В.М. – Дніпропетровськ. 2010. – 473 с.

3. Шейфер С.А. Следственные действия: Система и процессуальная форма / С.А. Шейфер . – М., 1981. – С. 24–25.
4. Дрозд В.Г. Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативпо-розшукова діяльність» / В.Г. Дрозд. – Київ, 2009. – 16 с.
5. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия / Р.С. Белкин. – М.: Мегатрон XXI, 2000. – [2-е изд. доп.] – 334 с.
6. Криминалистика. – М.: «Юрид. лит.», 1974. – 672 с.
7. Бацко И.Н. Сравнительный анализ правил освидетельствования по уголовно-процессуальным кодексам Российской Федерации, Республики Беларусь и Украины / И.Н. Бацко // Вестник Академии МВД Республики Беларусь. – 2003. – № 2(6). – С. 181–184.
8. Криминалистика: [учебник для вузов] / [Аверьянова Т.В., Белкин Р.С., Корухов Ю.Г., Росинская Е.Р.] / [под ред. Заслуженного деятеля науки Российской Федерации, профессора Р.С. Белкина]. – М.: Издательство НОРМА (Издательская группа НОРМА-ИНФРА М), 2000. – 990 с.
9. Криминалистика / [под ред. профессоров Р.С. Белкина, В.П. Лаврова, И.М. Лузгина]. – Высшая юридическая заочная школа МВД СССР. – М., 1988— .—
Т. 2. – 1988. – 454 с.
10. Торбин Ю.Г. Тактика проведения освидетельствования: [методические рекомендации] / Ю.Г. Торбин. – М., 2001. – 28 с.
11. Дубинский А.Я. Исполнение процессуальных решений следователя. Правовые и организационные проблемы / А.Я. Дубинский. – К.: Наук, думка, 1984. – 283 с.
12. Лук'янчиков Є.Д. Методологічні засади інформаційного забезпечення розслідування злочинів: [монографія] / Є.Д. Лук'янчиков – К.: Нац. акад. внутр. справ України, 2005. – 360 с.
13. Дізнання в міліції та в митних органах: [уавчальний посібник] / [Макаренко Є.І., Тертишник В.М., Лобойко Л.М., Ліпинський В.В. та ін.]. – Дніпропетровськ: ПП «Ліра ЛТД». – 2003. – 452 с.
14. Егоров Н.Н. Вещественные доказательства в следственной и экспертной практике: Монография / Н.Н. Егоров. – М.: ВНИИ МВД России, 2003. – 160 с.
15. Мухин Г.Н. Криминалистика: [учеб. пособие] / Г.Н. Мухин, Д.В. Исютин-Федотков; М-во внутрен. дел Респ. Беларусь, Акад. МВД. – Минск: Акад. МВД Респ. Беларусь, 2009. – 227 с.
16. Данилова С.И. Профилактическая деятельность следователя и дознавателя: [монографія] / С.И. Данилова. – М.: ВНИИ МВД России, 2003. – 74 с.
17. Шейфер С.А. Проблемы развития системы следственных действий / С.А. Шейфер // Уголовное право. – 2002. – № 3. – С. 92.
18. Букаев Н. Проблемы производства освидетельствования как следственного действия по УПК РФ / Н. Букаев, П. Гребнева // Закон и жизнь. – 2004. – № 10. – С. 13–14.
19. Шурухнов Н.Г. Криминалистика: [учебник] / Н.Г. Шурухнов. – [2-е изд., исправл. и доп.]. – М.: Эксмо, 2008. – 720 с.
20. Шеремет А.П. Криміналістика: [навчальний посібник] / А.П. Шеремет. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 472 с.
21. Маринів В. Правові засади освідчування особи / Маринів В. // Вісник Прокуратури. – 2003. – № 12 (30). – С. 71–76.